

10 LAT BADAŃ NAD KULTURĄ ROBOTNICZĄ
OŚRODKA ŻYRARDOWSKIEGO

W 1985 r. minęło 10 lat od chwili podjęcia badań naukowych nad kulturą robotniczą w ośrodku żyrardowskim, jednym z największych na Mazowszu ośrodków przemysłowych z rozwijającą się od połowy XIX w. liczną klasą robotniczą o bogatych tradycjach walki rewolucyjnej i narodowej. Badania podjęła początkowo (w 2 poł. 1976 r.) Katedra Etnografii Uniwersytetu Warszawskiego (obecnie Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej). Tematem badań był „Obyczaj i moda w środowisku robotniczym Żyrardowa w XIX i na początku XX wieku”. W ten sposób starano się nawiązać od strony teoretycznej do badań nad obyczajem (rozumianym jako rodzaj kodu informacyjnego w stosunkach międzygrupowych) prowadzonych wcześniej we wsiach drobnoszlacheckich i „włościańskich” na Podlasiu.

Przyjęte — dość szerokie — definicje „obyczaju” i „mody” sprawiły, że przedmiotem badań stała się praktycznie cała „kultura robotnicza” Żyrardowa. Pytania badawcze dotyczyły ponadto m. in. zasadniczych etapów kształtowania się środowiska robotniczego Żyrardowa i sposobu życia jego mieszkańców, charakteru związków środowiska robotniczego z innymi grupami społecznymi miasta oraz mechanizmów i kierunków przepływu treści kulturowych. Próbowano też ukazać, w jakim stopniu obyczaj i moda wyznaczały odrębność tego środowiska w stosunku do innych grup społecznych w mieście. Badaniami objęto również mieszkańców podżyrdowskich wsi, inteligencję i częściowo drobnomieszczaństwo Żyrardowa, w mniejszym stopniu także mieszkańców Wiskitek i Mszczonowa.

Aby ukazać początki miasta oraz wzbogacić wiedzę o jego kulturze przełomu XIX i XX w. sięgnięto do źródeł charakterystycznych przede wszystkim dla wstępu historyka. Zainteresowano się bliżej archiwaliami (Archiwum Państwowe m. st. Warszawy, a szczególnie — Archiwum Państwowe w Żyrardowie). Prowadzono także poszukiwania w prasie krajowej z lat 1830-1914 oraz prasie lokalnej i regionalnej z okresu II Rzeczypospolitej. Interesujące, chociaż nie w pełni zadowalające rezultaty przyniosły kwerendy obejmujące dawne wspomnienia i pamiętniki (drukowane). Natomiast w latach 1976-1978 wykonano obszerną dokumentację fotograficzną dzielnic robotniczych Żyrardowa (fotografowano również wiele wewnątrz mieszkań robotniczych nawiązujących swym charakterem do okresu 1900-1939) oraz małomiasteczkowych Wiskitek. Dodatkowo materiały te uzupełniono kwerendą dawnych źródeł ikonograficznych.

W ciągu ponad 4 lat badań terenowych zebrano ponad 300 — mniej lub bardziej obszernych — relacji byłych robotników Zakładów Żyrardowskich oraz żyrardowiaków wykonujących w przeszłości zawody nierobotnicze. Na podstawie zebranych materiałów opracowano następujące zagadnienia: wyposażenie mieszkań robotniczych, organizacja życia rodzinnego, obrzędowość doroczna i rodzinna, czas wolny i świętowanie, ubiory robotnicze. Większość opracowań dotyczyła okresu od końca XIX w. do 1939 r. W latach 1978-1980 pojawiły się pierwsze publikacje

prezentujące wstępnie wyniki badań lub też wycinkowo omawiające poszczególne zagadnienia. Wyniki badań żyrardowskich były też szerzej prezentowane środowisku naukowemu na sesjach w Łodzi (1977), Poznaniu (1977), i Żyrardowie (1978, 1979), a także podczas licznych seminariów (głównie na Uniwersytecie Warszawskim).

Pierwszy etap badań etnograficznych — z próbami wykorzystania niektórych typów źródeł historycznych — zakończony został w 1980 r. Jego podsumowaniem jest praca zbiorowa pod red. Andrzeja Woźniaka *Tradycyjna kultura robotnicza Żyrardowa. Materiały do etnografii miasta*, składająca się z następujących rozdziałów: Andrzeja Woźniaka *Tradycyjna kultura robotnicza Żyrardowa — XIX — początków XX wieku (Wstęp)*; Andrzeja Stawarza *Źródła i stan badań nad kulturą robotniczą Żyrardowa XIX — I połowy XX wieku* oraz (tegoż autora) *Z badań nad pochodzeniem i strukturą społeczeństwa Żyrardowa w latach 1830-1914*; Anny Kuczyńskiej-Skrzypek *Z badań nad rodziną robotników Żyrardowa początków XX wieku*, Marii Adamowicz *Z badań nad ubiorem robotników Żyrardowa w początkach XX wieku*, Andrzeja Woźniaka *Obrzędowość doroczna w środowisku robotniczym Żyrardowa w początkach XX w.*, Elżbiety Hulka-Laskowskiej *Religijność, wierzenia i tradycyjna wiedza robotników Żyrardowa drugiej połowy XIX w. we wspomnieniach Pawła Hulki-Laskowskiego*. Książka ta spotkała się z dobrym przyjęciem w gronie zainteresowanych etnografów i historyków, a w 1983 r. otrzymała nagrodę Rektora Uniwersytetu Warszawskiego.

Od 1981 r. Katedra Etnografii UW nie prowadzi zespołowych badań nad środowiskiem robotniczym Żyrardowa. Badania te nie ustały jednak zupełnie. Niektórzy badacze pozostali przy dotychczasowej problematyce zajmując się popularyzacją osiągniętych wyników (własnych i zespołowych) oraz próbując kontynuować badania drogą indywidualnych studiów przy współpracy Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych (Stacja Naukowa w Żyrardowie) i Towarzystwa Przyjaciół m. Żyrardowa. W ciągu 4 lat opublikowano kilka broszur popularnonaukowych (seria: Biblioteczka Wiedzy o Żyrardowie), wiele artykułów w czasopismach fachowych („Etnografia Polska”, „Rocznik Mazowiecki”, „Łódzkie Studia Etnograficzne”) oraz w pracach zbiorowych (szczegółowy wykaz publikacji znajduje się na końcu artykułu).

Okres ostatnich 4 lat to uzupełnianie kwerend archiwalnych, podsumowanie wyników penetracji w takich materiałach, jak wspomnienia i relacje rękopiśmienne oraz dopełnienie kwerendy zawartości prasy krajowej za lata 1918-1939. W 1983 r. zostały zakończone indywidualne studia (praca doktorska) Andrzeja Stawarza nad powstaniem i początkowym rozwojem środowiska robotniczego Żyrardowa (1830-1870) obejmujące m. in. zagadnienia narodzin robotniczego obyczaju. W pracy tej — opublikowanej w 1985 r.¹ — wykorzystano przede wszystkim masowe akta archiwalne — metryki urodzeń, zgonów i ślubów z poł. XIX w. Warto zaznaczyć, że do tej pory tego typu źródła nie były wykorzystywane w badaniach nad kulturą środowisk robotniczych.

A. Woźniak natomiast opracował studium na temat dawnych właścicieli fabryki żyrardowskiej Dittrichów w rozwoju kultury robotniczej końca XIX w., ze szczególnym uwzględnieniem kształtujących się wzorców życia społecznego i niektórych treści należących do tzw. kultury duchowej. Podjęcie takiego tematu uznać trzeba za nowatorskie i rzucające — w świetle bystroniowskiej koncepcji autorytetów — nowe światło na procesy przenikania i selekcji treści kulturowych w środowisku robotniczym.

¹ Książkę tę omawia w tym zeszycie „Etnografii Polskiej” A. Woźniak, patrz dział Recenzje i Omówienia (przyp. Red.).

W 1983 r. Maria Idżkowska (KEiAK UW) rozpoczęła indywidualne badania terenowe z zakresu kultury duchowej. Zamierza ona zająć się przede wszystkim religijnością robotników i jej przemianami od przełomu XIX i XX w. do współczesności.

Indywidualne badania przynoszą już pierwsze efekty. W lutym 1985 r. odbyła się w Żyrardowie sesja naukowa pt. „Z kart najnowszej historii Żyrardowa”, podczas której M. Idżkowska przedstawiła sprawozdanie z badań nad pobożnością robotników po 1945 r., a A. Stawarz omówił powojenne dzieje najważniejszych placówek i instytucji kulturalnych pracujących na rzecz środowiska robotniczego miasta.

Perspektywy rozwoju badań nad kulturą robotniczą ośrodka żyrardowskiego rysują się pomyślnie. Do badań nad kulturą robotniczą zamierza powrócić — jednak w nieco innej formie — Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej UW. Coraz większe zainteresowanie kulturą robotniczą przejawiają historycy, którzy prawdopodobnie niedługo podejmą wieloletnie badania monograficzne w ramach problemu węzłowego. W samym Żyrardowie dojdzie też nareszcie — za sprawą Pracowni Analiz Społecznych przy Zakładach Przemysłu Lniarskiego — do pierwszych badań socjologicznych poświęconych problematyce aspiracji i potrzeb kulturalnych robotników.

W tej sytuacji — gdy dorobek jest znaczny, a możliwości indywidualnego prowadzenia badań ograniczone i nie zawsze efektywne — należałoby utworzyć w Żyrardowie Centrum Badań Kultury Robotniczej. Przemawia za tym szczególnie fakt skupienia wokół Stacji Naukowej MOBN w Żyrardowie grona badaczy — etnografów, historyków i ostatnio socjologów poważnie zainteresowanych dalszymi, pogłębionymi i dynamicznymi badaniami nad kulturą robotniczą. Od 1976 r. trzonem zespołu stanowią: dr Andrzej Woźniak (IHKM PAN), dr Anna Kuczyńska-Skrzypek (KEiAK UW), dr Andrzej Stawarz (Archiwum Państwowe m. st. Warszawy), mgr Krzysztof Braun (MOBN), od 1979 r. — mgr Andrzej Góralski (Archiwum Państwowe w Żyrardowie) i od 1980 r. — mgr Maria Idżkowska (KEiAK UW). Ponadto w badaniach uczestniczyli: dr Andrzej Notkowski (IBL PAN), mgr Krzysztof Kubiak (KEiAK UW), mgr E. Cieślak, M. Dybowska, W. Eisele, G. Karaś (KEiAK UW) oraz B. Rzczycka (Muzeum Okręgowe w Żyrardowie). W ostatnich latach zaś materiały zbierali: mgr Joanna Kiwiłszo (Biblioteka Narodowa), Grzegorz Majchrzyk (student etnografii UW), Piotr Dudkiewicz (ZPL w Żyrardowie). Bardzo interesującym współpracownikiem była E. Hulka-Laskowska — córka wybitnego żyrardowskiego pisarza, która przekazała badaczom wiele wartościowych relacji i materiałów. Ponadto kilka osób biorących udział w odbywających się w Stacji Naukowej MOBN w Żyrardowie seminariach doktorskich, prowadzonych przez doc. dr. hab. B. Dymka, zamierza opracować dysertacje wiążące się z kulturą miasta. Powołanie Centrum Badań Kultury Robotniczej pozwoliłoby zintegrować zespół badawczy, co stworzyłoby szansę stosunkowo szybkiego rozwoju badań w ciągu 3-5 lat. Jest to istotne, szczególnie w sytuacji, gdy wiele zagadnień czeka nadal na gruntowne opracowanie, a zespół, który 10 lat temu zainicjował badania, stawia sobie za cel przygotowanie do druku pełnej monografii kultury robotniczej Żyrardowa XIX-XX w.

LITERATURA ²

- Adamowicz, M.
 1981 *Ubiór mieszkańców Żyrardowa na przełomie XIX i XX wieku*, Żyrardów.
 1982 *Z badań nad ubiorem robotników Żyrardowa w początkach XX w.*, [w:] *Tradycyjna kultura robotnicza Żyrardowa*, Żyrardów, s. 70-80.
- Góralski, A.
 1980 *Cudzoziemcy w Żyrardowie na przełomie XIX i XX wieku*, Żyrardów.
 1982 *Urzednicy i kadra techniczna Zakładów Żyrardowskich w latach 1885-1914*, Żyrardów.
- Hulka-Laskowska, E.
 1982 *Religijność, wierzenia i tradycyjna wiedza robotników Żyrardowa drugiej połowy XIX w. we wspomnieniach Pawła Hulki-Laskowskiego*, [w:] *Tradycyjna kultura robotnicza Żyrardowa*, Żyrardów, s. 107-110.
 1985 *Żyrardowscy Żydzi w mojej pamięci*, Żyrardów.
- Kuczyńska-Skrzypek, A.
 1978 *Urządzenie mieszkań rodzin robotniczych Żyrardowa w końcu XIX i na początku XX wieku*, „Polska Sztuka Ludowa”, R. 32, nr 1, s. 43-50.
 1981 *Badania nad kulturą robotniczą w etnografii*, [w:] *Klasa robotnicza i ruch robotniczy na zachodnim Mazowszu 1878-1948*, Warszawa, B. Kołodziejczyk (red.), s. 125-138.
 1982a *Z badań nad rodziną robotników Żyrardowa początków XX wieku*, [w:] *Tradycyjna kultura robotnicza Żyrardowa*, Żyrardów, s. 46-69.
 1982b *Dom i rodzina w kulturze robotniczej Żyrardowa końca XIX i początku XX w.*, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, R. 21, s. 67-74.
 1984 *Prace na temat kultury robotników Żyrardowa — nota bibliograficzna*, „Kultura i Społeczeństwo”, t. 28, nr 1, s. 287-288.
 1985 *Tradycja i obyczaj w kulturze robotniczej Żyrardowa XIX/XX w. Żyrardowski rok obrzędowy*, [w:] *Tradycje kultury robotniczej w Polsce*, A. Żarnowska (red.), Warszawa.
- Stawarz, A.
 1978a *Badania etnograficzne nad kulturą robotniczą Żyrardowa*, „Etnografia Polska”, t. 22, z. 1, s. 233-234.
 1978b *Rec.: Folklor robotniczej Łodzi. Pokłosie konkursu*, Łódź 1976, „Etnografia Polska”, t. 22, z. 1, s. 239-243.
 1979 *Badania etnograficzne nad kulturą środowiska robotniczego i ich społeczne znaczenie. Przykład Żyrardowa*, [w:] *Funkcje społeczne etnologii*, Z. Jasiewicz (red.), Poznań, s. 68-75.

² Wykaz zawiera prace, które ukazały się drukiem. Ponadto w druku znajdują się następujące pozycje: A. Stawarz, A. Woźniak, *Z badań etnograficznych nad kulturą robotniczą w Żyrardowie XIX/XX w.* (jęz. ang.), „Ethnologia Polona”; A. Woźniak, *Obyczaj i moda w środowisku robotniczym Żyrardowa*, „Rocznik Mazowiecki”, t. 9; E. Heidrich, *Wspomnienia sentymentalne (okres 20-lecia w Żyrardowie)*. W przygotowaniu znajduje się praca zbiorowa, w której znajdują się m. in. artykuły o badaniach nad upowszechnianiem kultury oraz religijnością współczesnych robotników oparte na referatach wygłoszonych podczas sesji naukowej w Żyrardowie przez M. Idzkowską i A. Stawarza. Praca nosi tytuł *Z kart najnowszej historii Żyrardowa. Materiały z sesji naukowej (Żyrardów 13 II 1985 r.)*.

- 1980a Rodowody mieszkańców Żyrardowa, Żyrardów.
- 1980b *Symposium „Zabytkowy zespół urbanistyczno-architektoniczny i kultura robotnicza Żyrardowa”, „Etnografia Polska”, t. 24, z. 2, s. 182-183.*
- 1981a *Narodziny robotniczego obyczaju w Żyrardowie (na podstawie akt stanu cywilnego), Żyrardów.*
- 1981b *Kultura środowisk robotniczych zachodniego Mazowsza jako przedmiot badań etnograficznych, [w:] Klasa robotnicza i ruch robotniczy na zachodnim Mazowszu 1878-1948, R. Kołodziejczyk (red.), Warszawa, s. 139-143.*
- 1981c *Źródła ikonograficzne do badań nad kulturą robotniczą w zbiorach WAP Żyrardów, [w:] Źródła do badań nad kulturą robotniczą Żyrardowa XIX — I połowy XX wieku, Żyrardów, s. 11-14.*
- 1982a *Źródła i stan badań nad kulturą robotniczą Żyrardowa XIX — I połowy XX w., [w:] Tradycyjna kultura robotnicza Żyrardowa, Żyrardów, s. 14-28.*
- 1982b *Z badań nad pochodzeniem i strukturą społeczeństwa Żyrardowa w latach 1830-1914, [w:] Tradycyjna kultura robotnicza Żyrardowa, Żyrardów, s. 29-45.*
- 1982c *Obyczaj robotniczy połowy XIX wieku w świetle akt stanu cywilnego (na przykładzie Żyrardowa), „Etnografia Polska”, t. 26, z. 2, s. 215-228.*
- 1982d *Przegląd problematyki badań nad kulturą robotniczą w Polsce (ze szczególnym uwzględnieniem badań najnowszych), „Etnografia Polska”, t. 26, z. 1, s. 143-166.*
- 1983 *Życie codzienne w dawnym Żyrardowie 1830-1880, Żyrardów.*
- 1984 *Kultura pracy, [w:] Encyklopedia ekonomiczno-rolnicza, Warszawa.*
- 1985a *Żyrardów. Narodziny społeczności (1830-1870), Warszawa — Żyrardów.*
- 1985b *Rec.: Stara delnicka Praha, Praha 1981, „Etnografia Polska”, t. 29, z. 1, s. 243-248.*
- 1985c *Zwyczaje rodzinne w środowisku robotniczym Żyrardowa w połowie XIX wieku, [w:] Tradycje kultury robotniczej w Polsce, A. Żarnowska (red.), Warszawa.*
- Tradycyjna...
- 1982 *Tradycyjna kultura robotnicza Żyrardowa. Materiały do etnografii miasta, Warszawa, A. Woźniak (red.).*
- Woźniak, A.
- 1981a *Zwyczaje doroczne i rodzinne w Żyrardowie (od przełomu XIX i XX w. do II wojny światowej), Żyrardów.*
- 1981b *Kultura robotnicza Żyrardowa we wspomnieniach Pawła Hulki-Laskowskiego, [w:] Źródła do badań nad kulturą robotniczą Żyrardowa XIX — I połowy XX w., Żyrardów, s. 3-11.*
- 1982a *Tradycyjna kultura robotnicza Żyrardowa XIX — początków XX wieku, [w:] Tradycyjna kultura robotnicza Żyrardowa, Żyrardów, s. 9-13.*
- 1982b *Obrzędowość doroczna w środowisku robotniczym Żyrardowa w początkach XX w., [w:] Tradycyjna kultura robotnicza Żyrardowa, Żyrardów, s. 81-106.*
- 1982c *Badania nad obyczajem i modą w środowisku robotniczym Żyrardowa, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, t. 21, s. 59-66.*
- 1983 *Dittrichowie a kultura robotnicza Żyrardowa, Żyrardów.*

- 1985 *W sobotę po wypłacie... (z badań nad czasem wolnym w środowisku robotniczym Żyrardowa), Żyrardów.*
- Źródła...*
- 1981 *Źródła do badań nad kulturą robotniczą Żyrardowa XIX — I połowy XX w., Żyrardów.*

Andrzej Stawarz

UZUPEŁNIENIE DO INFORMACJI O DZIAŁALNOŚCI BADAWCZEJ
KATEDRY ETNOGRAFII UNIwersYTETU WROCLAWSKIEGO*

Zespół pracowników tej jednostki uważa, że obraz działalności naukowej Katedry przedstawiony w tomie 29 „Etnografii Polskiej” jest niepełny. W związku z tym chcielibyśmy go uzupełnić.

Tak jak prace badawcze dotyczące Śląska (szczególnie Dolnego), prowadzone obecnie przez nasz ośrodek, są kontynuacją badań i analiz, które prowadził i koordynował w Katedrze Etnografii Uniwersytetu Wrocławskiego doc. Adolf Nasz, tak samo badania z zakresu etnografii Oceanii i Australii zostały zainspirowane w naszym środowisku i łączą się ściśle z osobą prof. Aleksandra Lecha Godlewskiego, który w 1961 r. rozpoczął pracę na Uniwersytecie Wrocławskim zakładając przy ówczesnej Katedrze Etnografii Ogólnej i Słowian Pracownię Kultur Ludów Oceanii. Obaj już odeszli, jednak tematy, zagadnienia, „obszary”, które ich tak zajmowały, kontynuowane są u nas nadal.

Pięć osób, które promował prof. A. L. Godlewski, pracuje obecnie w Katedrze i w jakiś sposób nadal kontynuuje problematykę zapoczątkowaną przez tego badacza. Mimo iż nieraz odchodzą w swych badaniach do innych „obszarów” kultury, to jednak często na antypody powracają. Wyraża się to na ogół w sposób szczególny: inspirowanie i organizowanie cyklicznie odbywających się ogólnopolskich sesji naukowych poświęconych kulturom Australii i Oceanii. Jak dotąd odbyły się trzy tego rodzaju imprezy; w 1976 r. (temat wiodący: „Ludy i kultury Oceanii”. Sesja poświęcona pamięci A. L. Godlewskiego); 1979 r. („Australia i Oceania; kultury tradycyjne wczoraj i dziś — I”); 1983 r. („Australia i Oceania; kultury tradycyjne wczoraj i dziś — II. Działalność naukowo-badawcza Bronisława Malinowskiego”). We wszystkich tych konferencjach czynny udział brali nasi pracownicy. Plonem tych spotkań są opracowania, które ukazały się drukiem w „Acta Universitatis Wratislaviensis” w roku 1979 (red. A. Paluch) i 1983 (red. E. Pietraszek). Materiały z ostatniej sesji są już w druku (red. E. Pietraszek). Wspomnieć także należy, że przygotowujemy się do zorganizowania kolejnej sesji z tego cyklu¹.

Kolejny obszar naszych zainteresowań to Europa. Przeprowadzono badania nad pasterstwem w Rumunii, które realizowane były w ramach trzech studenckich obozów naukowych (1978-1980) w Górach Kelimeńskich, Rodniańskich, Tibles i Maramures. Ostatnio materiały z tych badań zostały opracowane przez uczestników obozów (m. in. przez mgr. E. Kłoska) i oddane do druku w Wydawnictwach Uniwersytetu Wrocławskiego (red. E. Pietraszek).

* Informacja ta ukazała się w „Etnografii Polskiej”, t. 29: 1985, z. 1, s. 193-194.

¹ Będąc przy problematyce pozaeuropejskiej należy zaznaczyć, że zorganizowaliśmy także sesję nt. „Wkład Polaków w poznanie kultur ludowych świata” (1978 r.). Materiały z niej ukazały się drukiem w 1981 r. (red. E. Pietraszek). Na marginesie zagadnień pozaeuropejskich można wspomnieć, że przez ponad dwa lata trwały pod moją opieką przygotowania do studenckiej wyprawy etnograficznej do Afryki Zachodniej („łuk Nigru” — plemiona m. in. Bozo, Dogon), która wyruszyła 9 marca 1985 r.

Do powyższej tematyki w jakimś stopniu nawiązują badania prowadzone przez dr B. Kopydłowską-Kaczorowską i mgr. E. Kłoska. Dotyczą one polskiej zbiorowości górali na Bukowinie, a także adaptacji i integracji części z nich osiedlonych po II wojnie światowej na Dolnym Śląsku. Częściowe rezultaty tych badań ukażą się w „Przeglądzie Polonijnym”, a praca nad tą problematyką potrwa jeszcze przez kilka lat.

Z kolei w pracach prowadzonych z zakresu etnografii Polski można wydzielić trzy główne tematy: „zderzenie kulturowe”, folklor, etnobotanikę.

W roku 1983 zespół badawczy: dr Z. Kłodnicki, mgr E. Kłosek i mgr M. Trojan, zainicjował badania grup osadniczych na Dolnym Śląsku pod kątem wzajemnych wpływów, oddziaływań kulturowych. Przedsięwzięciu temu patronuje również Oddział Wrocławski PTL.

Problematyka folkloru krajowego podejmowana jest przez dwóch pracowników. Dr B. Kopydłowska-Kaczorowska przygotowuje do druku pracę z zakresu folkloru pszczelarskiego, m. in. na podstawie własnej pracy doktorskiej „Folklor pszczelarski na Śląsku Cieszyńskim i Żywiecczyźnie” (1982 r.), natomiast mgr M. Trojan prowadzi badania nad tradycyjną prozą w rejonie jeleniogórskim (pierwsze komunikaty ukazały się w piśmie „Karkonosze” — organ Domu Kultury w Jeleniej Górze).

Od 1979 r., z mojej inicjatywy, w Katedrze Etnografii zajęto się sporadycznie poruszaną w Polsce problematyką — etnobotaniką². Wraz ze Studenckim Kołem Naukowym Etnografów, w porozumieniu z dyrekcją Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej, na terenie zamieszkanym przez Lasowiaków (widły Wisły i Sanu) przeprowadzano przez cztery kolejne lata (1979-1982) badania terenowe z zakresu funkcjonowania rośliny w kulturze ludowej. Zebrany materiał ma stać się podstawą do monograficznego opracowania z tego zakresu (zakończenie opracowania przewiduje się na lata 1986-1987). Podobne badania terenowe rozpoczęto w roku 1984 na terenie Sądeckizny w porozumieniu z Muzeum i Skansenem w Nowym Sączu. Penetracja na tym terenie przewidziana jest do roku 1988. W badaniach tych weźmie także udział dr Ewa Nowina-Sroczyńska, pracownik Katedry Etnografii w Łodzi wraz z grupą studentów.

Należy także wspomnieć o indywidualnych pracach badawczych, które mają stać się dysertacjami. Dr B. Kopydłowska-Kaczorowska prowadzi prace z zakresu pochówków na obszarach Pacyfiku (przewidziane zakończenie w 1990 r.), mgr M. Trojan rozpoczął w 1983 r. prace dotyczące młocki i czyszczenia zbóż w gospodarstwach chłopskich w Polsce (przewidziane zakończenie w 1987 r.), natomiast mgr E. Kłosek podjął jako temat pracy doktorskiej problem „zderzenia kulturowego” i konfliktów z tego wynikających na przykładzie ludności autochtonicznej i napływowej na Górnym Śląsku. Praca ta oparta będzie głównie na własnych badaniach terenowych, a jej zakończenie przewiduje się na lata 1989-1990.

Adam Paluch

WYSTAWA: KORAN W ZBIORACH MUZUŁMANÓW POLSKICH

Wystawa ta zorganizowana została przez Muzeum Misyjno-Etnograficzne Seminarium Duchownego Księży Werbistów w Pieniężnie i Imamat Muzułmański w Warszawie. Opracowali ją: Imam Mahmud Taha Żuk, ks. Eugeniusz Śliwka,

² Obszerniej na ten temat patrz art. A. Palucha, *Pierwsze kroki uniwersyteckiego środowiska wrocławskiego w badaniach etnobotanicznych*, „Etnografia Polska”, t. 29: 1985, z. 1, s. 119-124.

Fr. Marek Kalinowski, Maciej Konopacki i Aleksander Czapliński. Otwarcie wystawy nastąpiło w Pieniężnie 15 czerwca 1985 r. Jak czytamy w informatorze nadesłanym do Redakcji przez organizatorów, ma ona „przybliżyć polskiemu społeczeństwu katolickiemu islam, ma nauczyć szacunku względem jego wyznawców, przybliżyć piękne tradycje religijne, zapoznać ze świętą księgą islamu Koranem. Ma także za zadanie przedstawić w skrócie przeszłość tatarskich wyznawców Allaha, od blisko 600 lat zamieszkujących Polskę”¹.

Wystawę zorganizowano w następujących działach: 1. Teksty święte muzułmańskich szytów; 2. Teksty święte muzułmańskich sunnitów; 3. Teksty święte muzułmańskich Ahmadi; 4. Koran w tłumaczeniu wybitnych orientalistów; 5. Nauka czytania i pisania języka arabskiego; 6. Przedmioty związane z kultem muzułmańskim; 7. Z pamiątek przeszłości muzułmanów polskich; 8. Literatura dotycząca islamu i kultury arabskiej; 9. Dialog między religiami: islam — chrześcijaństwo. W grupie pierwszej zaprezentowano teksty Koranu wraz z komentarzem; m. in. znalazła się tu Sunna Alego, inaczej Hadisy, zawierająca wypowiedzi Proroka np. na temat modlitwy, małżeństwa, nauki i in. (tłumaczenie w jęz. angielskim). W grupie tekstów sunnickich zaprezentowano egzemplarze Koranu wraz z komentarzem w jęz. arabskim (w trzech tomach). W tej grupie możemy oglądać również tłumaczenia Koranu na kilka języków (np. angielski, francuski, serbski, urdu), w tym także tekst pierwszego kompletnego tłumaczenia Koranu na jęz. polski. Przekładu z francuskiego dokonał Jan Buczacki. Autorem objaśnień jest Władysław Kościuszko. Koran wydano w Warszawie w 1858 r. Autorem tekstu francuskiego, który posłużył do przekładu, był także Polak Kaźmirski². Cennym zabytkiem w tej grupie eksponatów jest Koran muzułmanów polskich (w jęz. arabskim) przywieziony z Kazania w 1886 r. Obok Koranu z końca XIX w. na

¹ Muzułmanie polscy to ludność pochodzenia tatarskiego. Osady tatarskie istniały na terenie Księstwa Litewskiego oraz na wschodnich rubieżach Korony. Początkowo byli to jeńcy, zabrani do niewoli w okresie wzajemnych walk. Na pocz. XV w. szukali schronienia w czasie walk o kołpak chański Złotej Ordy. Byli także w służbie wojskowej Wielkiego Księstwa i Korony. Uczestniczyli w wojnach z zakonem krzyżackim. Byli posłańcami do Porty Otomańskiej i chanatu krymskiego. W 1677 r. szlachta tatarska otrzymała przywilej zrównujący ją w prawach ze szlachtą polską. Tatarzy byli u boku Jana III Sobieskiego, brali udział w wypadkach wojennych 1792 r., w insurekcji kościuszkowskiej, w powstaniach narodowych — listopadowym i styczniowym. W granicach odrodzonego państwa polskiego mieszkało ok. 6 tys. Tatarów. W 1925 r. ogłosili autokefalię, dotąd bowiem uzależnieni byli od muftiego Krymu, którego siedziba znajdowała się w Symferopolu. Muftiat wyznania muzułmańskiego w Polsce, kierujący działalnością 19 gmin, utworzony został w Wilnie. Nawiązując do bogatej tradycji wojskowej muzułmanów polskich utworzono w 1936 r. w ramach 13 Pułku Ułanów Wileńskich szwadron tatarski. Tatarzy walczyli w obronie Ojczyzny we wrześniu 1939 r., później w II Korpusie Polskim na ziemi włoskiej oraz w I i II Armii Wojska Polskiego. Po wojnie głównymi skupiskami tatarskimi były: Gdańsk, Warszawa, Gorzów Wlkp., Wrocław, Olsztyn, Białystok, Elbląg, Szczecin. Obecnie w Polsce mamy ponad 2 tys. osób pochodzenia tatarskiego, wyznających islam. Głównymi centralami kultu są Bohoniki i Kruszyniany na ziemi białostockiej. Oficjalnie na terenie Polski działają dwie grupy islamskie: Muzułmański Związek Religijny PRL — szkoła sunnicko-hanaficka oraz Stowarzyszenie Jedności Muzułmańskiej, związane z ruchem ahmadija (z „Informatora Wystawy”, s. 2-3).

² Obecnie ukazało się wydanie Koranu w tłum. J. Buczackiego w formie reprintu. Nowe tłumaczenie polskiego orientalisty z Uniwersytetu Warszawskiego Józefa Bielawskiego znajduje się w druku. Nadto, przygotowuje się tłumaczenie Koranu przy współpracy muzułmanów pakistańskich znających jęz. polski. Tekst Koranu tłumaczony jest z arabskiego, komentarze natomiast opracowywane są na podstawie pozycji angielskich. Na czele komitetu wydawniczego stoi kalif IV Mirza Tahir Ahmad z Rabwah k. Lahore, głowa ruchu Muzułmanów Ahmadi (z „Informatora Wystawy”, s. 10).

uwagę zasługują także *tafsiry* — komentarze muzułmanów polskich z Kazania z 1907 r. Interesujący jest również egzemplarz konkordancji Koranu.

Na Wystawie pokazano również wiele wydań Koranu i komentarzy muzułmanów Ahmadi w tłumaczeniu na kilka języków (niemiecki, angielski, holenderski, malajski, urdu, suahili i in.).

Odrębny dział, to podręczniki i próbki pisma uczniów szkół koranicznych z terenu Polski z okresu międzywojennego³.

W grupie przedmiotów związanych z kultem muzułmańskim pokazano m. in. *namaztyk* — dywanik służący do modlitw, który wyraża skupienie i oderwanie się modlącego od otaczającego go świata, ponadto — obrzędowe nakrycie głowy imama z czerwonej materii z białą wstęgą, *tasbih* — różaniec o 99 paciorkach, na którym odmawia się 99 imion Boga występujących w Koranie, *chamaif* — zbiór modlitw rytualnych (własność Alego Smajkiewicza, syna Ibrahima Smajkiewicza, ostatniego imama meczetu w Wilnie), korzeń z Mekki przywieziony przez pielgrzymów na pamiątkę, *muhiry* — ozdobne wersety z Koranu.

Pamiętki przeszłości muzułmanów polskich dotyczą w zasadzie okresu międzywojennego. Inne będzie można oglądać w tworzącym się muzeum w Sokółce. Interesującym przykładem przeszłości i teraźniejszości muzułmanów polskich są meczety w Bohonikach i Kruszynianach na terenie Białostocczyzny.

Organizatorzy Wystawy przygotowali także „Informator”, w którym znalazły się — z konieczności w wielkim skrócie — zasadnicze informacje dotyczące powstania islamu, Proroka Muhammada, muzułmanów po śmierci Proroka, muzułmanów polskich wierzeń, świętej księgi Koranu, osoby imama, meczetu, świąt muzułmańskich, obrzędów związanych z istotnymi momentami życia ludzkiego, a także dialogu chrześcijaństwa z islamem.

Wystawa była czynna do 28 września 1985 r. Myślę, że powinna ona zostać zaprezentowana w większych miastach Polski. Tylko wówczas cele — tak pięknie sformułowane przez organizatorów — mogłyby zostać osiągnięte, a przynajmniej można by pokusić się o ich osiągnięcie prezentując Wystawę szerszemu gronu odbiorców.

Na podstawie „Informatora Wystawy” tekst
przygotowała Iwona Kabzińska-Stawarz

SAKARTWELOS ISTORIISA DA KULTURIS DZEGLTA DACWIS SAZOGADOEBA — GRUZIŃSKIE TOWARZYSTWO OCHRONY ZABYTKÓW

W starej części Tbilisi, na wybrzeżu Mtkwari, obok najstarszej tbiliskiej świątyni, pochodzącej z VI w. bazyliki Anczischati, mieści się siedziba Gruzjińskiego Towarzystwa Ochrony Pomników Przeszłości i Kultury, bo chyba tak brzmieć powinno dosłowniejsze tłumaczenie jego nazwy. Towarzystwo powstało w roku 1959, ale starania o powołanie do życia tego rodzaju organizacji mają znacznie dłuższą historię. Do jego statutowych celów należy „odkrywanie, restauracja i naukowe badanie zabytków gruzińskiej kultury materialnej znajdujących się na terytorium Gruzji oraz poza jej granicami”. W roku 1979 Towarzystwo zrzeszało około 600 tysięcy członków indywidualnych (osób fizycznych) i kilka tysięcy zbiorowych (osób prawnych — instytucji, organizacji itp.). Najwyższym jego organem jest

³ Warto dodać, że pewna grupa muzułmanów zajmowała się ręcznym przepisywaniem Koranu. Czynność tę uważano za świętą (z „Informatora Wystawy”, s. 11).

zjazd republikański, między zjazdami zaś rada republikańska, która wybiera ze swego grona prezydium kierujące codzienną działalnością statutową; lokalnymi oddziałami Towarzystwa kierują rady obwodowe, miejskie i rejonowe. Na czym polega ta „codzienna” działalność Towarzystwa? Organizuje ono konferencje naukowe i popularnonaukowe sesje poświęcone sprawom ochrony zabytków i ich konserwacji, inicjuje prace zbiorowe mające na celu zabezpieczenie i porządkowanie obiektów zabytkowych, organizuje imprezy je popularyzujące. Prowadzi też szeroko zakrojoną działalność wydawniczą; wydaje corocznie dziesiątki poświęconych zabytkom folderów, broszur, albumów i książek, a od lat 60-tych także periodyk (obecnie kwartalnik) „Dzeglis Megobari” („Przyjaciel Zabytków”). Finansuje ze środków społecznych (składki członkowskie, a przede wszystkim chyba dotacje członków zbiorowych) prace restauracyjne i konserwatorskie w wielu obiektach zabytkowych (na początku lat 80-tych liczba ich przekroczyła 100); przy niektórych z nich organizuje muzea i wystawy.

Z problematyką wchodzącą w zakres zainteresowań Gruzińskiego Towarzystwa Ochrony Zabytków nieco szerzej zaznajomić nas może przegląd treści paru chociażby numerów „Dzeglis Megobari”. Czasopismo wydawane jest w języku gruzińskim, z rosyjskimi i angielskimi streszczeniami artykułów. W skład kolegium redakcyjnego wchodzi najwybitniejsi przedstawiciele gruzińskich środowisk naukowych i artystycznych: historycy, etnografowie, historycy sztuki, architekci, pisarze i malarze. Redaktorem naukowym jest Irakli Ciciszwili, ale poszczególne numery, przeważnie jednotematyczne lub o przewadze określonej problematyki, redagują różni członkowie kolegium redakcyjnego. Tak np. nr 3 z roku 1964 poświęcony był prawie w całości wykutym w skałach kompleksom architektonicznym rezydencjalno-obronnym, klasztorom i świątyniom, takim jak Dawid-Garedża, Upliscyche, Wani czy Wardzja. Zabytków epoki Szoty Rustaweli dotyczył wydany z okazji jubileuszu 800-lecia urodzin poety nr 8 z 1966 r. W numerze 65 z 1984 r. przeważają zagadnienia ochrony zabytków i prac konserwatorskich, numer następny zaś (66) z tego samego roku wypełniają artykuły o tematyce archeologicznej. Często na łamach „Dzeglis Megobari” gości również tematyka etnograficzna, a prof. Giorgi Czitaja od pierwszych numerów jest nieprzerwanie członkiem kolegium redakcyjnego. On też był redaktorem numeru 34 kwartalnika z 1974 r., poświęconego niemal w całości gruzińskiej kulturze ludowej, przede wszystkim, ale nie wyłącznie, materialnej. Kilka lat wcześniej, w 1966 r. podjęli w „Dzeglis Megobari” (nr 7) dyskusję nad jednym z największych przedsięwzięć Towarzystwa — organizacją i budową w Tbilisi muzeum gruzińskiego budownictwa ludowego, etnograf prof. G. Czitaja i architekt doc. Longinoz Sumbadze. Oprócz ich artykułów numer zawiera jeszcze kilka innych o tematyce etnograficznej, w większości z dziedziny budownictwa ludowego.

Pierwszą lub jedną z pierwszych budowli wzniesionych w tbiliskim skansenie był dom-twierdza ze Swanetii (Zach. Gruzja). Rysunek takiego właśnie domu-twierdzy i dwu ochraniających go dłoni stanowi odznakę Gruzińskiego Towarzystwa Ochrony Zabytków. Widnieje on na okładkach „Dzeglis Megobari”, na folderach i książkach wydawanych przez Towarzystwo; podobny, kuty w metalu duży znak, zdobi ścianę jego siedziby-domu obok bazyliki Anczischati. Ten niewielki jednopiętrowy budynek z drewnianymi, ażurowymi balkonami i galeriami, zabytek XIX-wiecznej tyfliskiej architektury oraz inne, podobne domy w sąsiedztwie zostały w ostatnich latach odrestaurowane, a ich otoczenie uporządkowane. Takie same prace restauracyjne i porządkowe, od lat już przez Towarzystwo postulowane, przeprowadzono niedawno w paru kwartałach Starego Tbilisi i trwają nadal. Trudno mi określić udział Towarzystwa w tych pracach, choć oczywiste jest, że nie ograniczał się on jedynie do postulatów i inspiracji. Jednym z naj-

bardziej widomych przykładów jego współdziałania w restauracji tbiliskich zabytków jest otwarte jesienią 1984 r. tzw. Muzeum-Karawanseraj, tj. przeniesione do odrestaurowanego m. in. również staraniem Towarzystwa, budynku XIX-wiecznego karawanseraju, Muzeum Historyczno-Etnograficzne m. Tbilisi im. J. Grizaszwili. Założone w 1910 r. w początkach lat 80-tych miało sto kilkadziesiąt tysięcy eksponatów obrazujących przeszłość tego liczącego sobie kilkanaście stuleci miasta. Są tu zatem archeologiczne znaleziska z jego terenu, dokumenty, plany i widoki miasta z różnych okresów, wyroby i narzędzia tbiliskich rzemieślników cechowych (*amkarów*), eksponaty i zdjęcia mówiące o początkach tbiliskiego przemysłu, ubiory, przedmioty codziennego użytku i liczne fotografie obrazujące życie mieszkańców miasta w XIX w. i początkach XX w.; wreszcie obszerny dział sztuki, głównie malarstwa i grafiki o tbiliskiej tematyce. Sale, w których znajduje się ekspozycja, rozmieszczone są wokół wewnętrznych galerii na dwu kondygnacjach — w środku rodzaj zamkniętego pasażu. Niegdyś na jednej z tych kondygnacji były sklepy i kramy, na drugiej pokoje umeblowane, w piwnicach zaś podziemne składy. Być może, że i ten karawanseraj przy ulicy Sioni zwiedzał podczas pobytu w Tyflisie, zesłany na Kaukaz w latach 90-tych XIX w. znany później botanik polski, Edward Strumpf, który w swoich *Obrazach Kaukazu* tak pisał: „Tu i owdzie wznoszą się wielkie halle (*karawan seraje*), gdzie napotyka się góry wszelkiego rodzaju towarów — od zapasów żywności, ryb suszonych, kwiatów i wonnych eliksirów — do smoły, skóry, broni, farb, prochu, dywanów kosztownych i materyj jedwabnych, a ścisk, wrzawa i powietrze tu tak niezdnośne, że trudno przez dłuższą chwilę wytrzymać”.

Dziś o dawnych funkcjach tego wzniesionego w latach 20-tych XIX w. karawanseraju przypominają umieszczone w podziemiu sklepiki i kioski z pamiątkami, książkami, czasopismami itp., jest tam również zakład fotograficzny i kawiarenka ciesząca się sporym powodzeniem wśród zwiedzających.

Andrzej Woźniak